

MAREK BIAŁOKUR
Uniwersytet Opolski
ORCID [0000-0002-8475-033X](https://orcid.org/0000-0002-8475-033X)

Recenzja książki: „*Szmaragd Europy*” – historycznie i metodycznie: Maciej Fic, *Śladami przeszłości Górnego Śląska*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice 2021

Wśród publikacji, które ukazały się w 2021 roku, jest wiele książek dotyczących zagadnień edukacyjnych, kulturowych i społecznych. Znacznie mniej jest jednak takich, które łączą w sobie w równym stopniu każde z nich. Dlatego z uznaniem odnotować należy wydanie pracy zatytułowanej *Śladami przeszłości Górnego Śląska*, która choć w największym stopniu odnosi się do procesów i oddziaływań mających na celu wpływanie na ludzi, a przede wszystkim dzieci i młodzież, poprzez edukację (stosow nie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych), to jednocześnie bardzo mocno akcentuje całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa, czyli kulturę.

Autorem recenzowanej książki jest doktor habilitowany Maciej Fic, profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, wspierany merytorycznie i organizacyjnie przy jej opracowaniu i wydaniu przez Halinę Biedę, wieloletniego dyrektora Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach, a obecnie (w kadencji 2019–2023) senatora Rzeczypospolitej Polskiej. Pozycja ta to przede wszystkim praktyczna pomoc dla nauczycieli i uczniów. Wspomniany praktyczny wymiar wynika z faktu, iż mamy tu do czynienia z publikacją, w której historyczny komentarz autorów został ograniczony do minimum, a maksimum miejsca przeznaczono na różnorodne materiały źródłowe oraz towarzyszące im zadania (pytania/polecenia). Materiały wykorzystane w pracy to w równym stopniu aktowe i opisowe źródła pisane, jak i bogata ikonografia.

Recenzowana publikacja składa się z czterech części, których wspólnym mianownikiem jest człowiek – zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym. Zwracam uwagę na ten fakt, gdyż od lat, zgodnie z zaleceniami dydaktyków i metodyków historii, to właśnie poprzez prezentowanie indywidualnych losów zarówno postaci z pierwszych stron gazet, jak i tych mniej znanych należy docierać z wiedzą o przeszłości nie tylko do młodych ludzi, ale ogółu odbiorców treści historycznych. Niestety, kolejne podstawy programowe uwzględniają te zalecenia w minimalnym zakresie, co przekłada się na programy nauczania, a za nimi podręczniki, w których jest bardzo dużo informacji nie mających szansy trafić do młodego odbiorcy. W tym kontekście warto zauważyć i tym samym poddać pod rozagę kolejnym twórcom podstaw programowych, że zupełnie inaczej wygląda prezentowanie historii na przykład w filmach dokumentalnych i fabularnych, które właśnie dzięki prezentacji historii konkretnych osób mają szerokie grono odbiorców i kształtują świadomość historyczną w znacznie większym stopniu, niż czynni ta szkolna edukacja historyczna¹. Dlatego też tak cenna jest recenzowana publikacja, w której właśnie poprzez historie ludzi i ich rodzin, a także instytucji i organizacji, w których działali, ukazane zostały najważniejsze wydarzenia z historii Górnego Śląska.

W recenzji książki należy wspomnieć, że jej wydanie było możliwe dzięki pozyskaniu funduszy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu Dialog w projekcie pod tytułem „Panteon Górnośląski – badania naukowe”, który został zrealizowany na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w latach 2019–2021, a którego kierownikiem naukowym był ks. dr hab. Henryk Olszar, profesor Uniwersytetu Śląskiego.

Wyjaśniając okoliczności powstania publikacji, w której świadomie pominięto odwołania do całej długiej historii Górnego Śląska, jej autor zaznaczył, że kluczowe znaczenie miało „wpisanie się” w koncepcję powstającego w podziemiach archikatedry Chrystusa Króla w Katowicach Panteonu Górnośląskiego. Wielowymiarowego przedsięwzięcia, które ma być poświęcone „[...] pamięci osób

¹ Na związane z tym zagrożenia, dostrzegane przez zachodnich dydaktyków historii, polskim czytelnikom zwróciła uwagę w 2020 roku prof. Joanna Wojdon z Uniwersytetu Wrocławskiego w recenzji książki *The Palgrave Handbook of History and Social Studies Education*, (red. C. Berg i T. Christou, Cham: Palgrave-Macmillan, 2020), opublikowanej w pierwszym tomie „Edukacji. Kultury. Społeczeństwa”. Zob.: <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/137643/edition/127015/content> [dostęp 10.12.2021].

zasłużonych dla polskości ziem Górnego Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem twórców, artystów, naukowców, polityków, żołnierzy i osób duchownych”².

Wskazując inny cel przyświecający przygotowaniu recenzowanej pracy, jej autor, podkreślił, że chciał w syntetyczny w sposób przybliżyć tematykę związaną z historią Górnego Śląska, odmiennie jednak od standardowego ujęcia, tj. pozwalając odbiorcy zmierzyć się z przeszłością regionu w formie zadań weryfikujących wiedzę i wybrane umiejętności. Jego celem było ponadto wskazanie przydatnych do samokształcenia pozycji książkowych. W tym kontekście warto podkreślić, że Maciej Fic jest współautorem kilku wartościowych pozycji zwartych, wydanych na przestrzeni ostatnich dwóch dekad, o wartości nie tylko historycznej, ale przede wszystkim dydaktycznej³. Autor recenzji wielokrotnie miał okazję przekonać się, że publikacje przygotowane przez historyka z Uniwersytetu Śląskiego cieszą się dużą popularnością wśród nauczycieli historii, historii i społeczeństwa oraz wiedzy o społeczeństwie. Decyduje o tym nie tylko ich wysoki poziom merytoryczny, ale przede wszystkim bardzo dobra znajomość szkolnych realiów, na co wpływ miało wieloletnie doświadczenie autora w pracy w szkole, tj. przy przysłowiowej tablicy. Podkreślam ten fakt, gdyż nie brakuje na rynku publikacji z bardzo rozbudowaną częścią dydaktyczną i propozycjami metodycznymi, których autorzy niestety „nie czują” szkolnych realiów, co sprawia, że tworzą materiały edukacyjne w niewielkim stopniu przydatne w pracy na lekcji lub w ramach pracy domowej. Z taką sytuacją, co jeszcze raz pragnę podkreślić, nie mamy do czynienia w przypadku recenzowanej pracy „Śladami przeszłości Górnego Śląska”. Nie bez znaczenia jest w tym kontekście fakt, że jej autor przygotowane materiały traktuje jako propozycję dla nauczycieli i uczniów, a nie wytyczne, które muszą być zrealizowane od A do Z. *Nota bene* wycuciem potrzeb współczesnego odbiorcy, także tego oczekującego interesującej pracy popularno-naukowej, Maciej Fic wykazał się także jako redaktor (obok profesora Ryszarda Kaczmarka) fundamentalnego opracowania wydane z okazji stulecia powstań

² M. Fic, *Wstęp*, [w:] M. Fic, *Śladami przeszłości Górnego Śląska*, Katowice 2021, s. 9.

³ Szczególne miejsce wśród tych publikacji zajmują następujące pozycje: M. Fic, L. Krzyżanowski, *Powstania śląskie w źródłach historycznych*, Katowice-Bielsko-Biała 2019; M. Fic, L. Krzyżanowski, *Górnośląski glosariusz Polski Ludowej*, Katowice-Bielsko-Biała 2016; M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek, *Powstania śląskie w edukacji historycznej*, Katowice 2010. Warto nadmienić, że jego doświadczenie zostały wykorzystane przy tworzeniu internetowej platformy edukacji regionalnej „Edus”, której był koordynatorem. Zob.: www.edus.ibrbs.pl.

śląskich, czyli wydanego przez Bibliotekę Śląską w Katowicach oraz Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej *Słownika Powstań Śląskich*⁴.

Każda z wspomnianych czterech części książki została podzielona na rozdziały, których jest łącznie piętnaście. Zawarte w nich opisy, dla których wzorem był model narracji podręcznikowej, mają pomóc w dostrzeżeniu kontekst tematyki zadań, które znajdują się na końcu każdej z czterech części. Łącznie w całej pracy znaleźć można trzydzieści pięć zadań różnego typu; w celu umożliwienia weryfikacji poprawności ich realizacji autor umieścił na końcu książki model odpowiedzi, w którym zostały również umieszczone propozycje interpretacji poszczególnych zadań. Wykaz wykorzystanej literatury i zasobów internetowych informuje o źródłach pochodzenia wykorzystanych w zadaniach materiałów, ale jednocześnie, zgodnie z intencją autora opracowania, może być także inspiracją dla osób zainteresowanych pogłębieniem wiedzy o historii Górnego Śląska.

Po lekturze książki – zarówno części opisowej jak i zadaniowej – należy zgodzić się z jej autorem, że zarówno poziom szczegółowości jak i trudności zadań został zróżnicowany, również w odniesieniu do czasu potrzebnego do ich rozwiązania. Są wśród nich takie, których rozwiązanie zajmie *de facto* kilka minut, podczas gdy nad innymi pochylić trzeba się będzie znacznie dłużej. Taka sytuacja powoduje, o czym była już okazja wspomnieć, że z publikacji korzystać mogą zarówno odbiorcy związani ze środowiskiem szkolnym, jak i pasjonaci historii Górnego Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem jej polskiego wymiaru. Wszystko to sprawia, że z opracowania będą mogli korzystać nauczyciele w pracy z uczniami na lekcjach historii oraz kółkach historycznych. Mogą oni jednak także przekazywać uczniom poszczególne zadania do samodzielnego wykonania w domu, a następnie weryfikować rozwiązania podczas zajęć.

Wysoko należy ocenić przyjęte w publikacji powiązanie rozwiązań typograficznych z koncepcją dydaktyczną opracowania. Zaowocowało to wprowadzeniem zróżnicowania informacji krojem pisma oraz kolorem druku, a także znanymi z podręczników szkolnych wytłuszczeniami. Dobrym pomysłem było również zastosowanie żywej paginy i kolorów (poszczególne części/rozdziały książki mają inne kolory stron). Książkę na tle wielu innych tego rodzaju pozycji

⁴ M. Fic, R. Kaczmarek (red.), *Słownik Powstań Śląskich*, Tom I. *I powstanie śląskie: sierpień 1919*, Katowice 2019; *Słownik Powstań Śląskich*, t II. M. Fic, R. Kaczmarek (red.), *II powstanie śląskie: sierpień 1920*, Katowice 2020; M. Fic, R. Kaczmarek (red.), *Słownik Powstań Śląskich*, Tom III. *III powstanie śląskie: maj-lipiec 1921*, Katowice 2020.

bez wątpienia wyróżnia bogata szata graficzna, która została dobrze zintegrowana z narracją autorską.

Wycucie tematyki historycznych uwarunkowań Górnego Śląska, cechujące publikacje Macieja Fica również znalazło odzwierciedlenie w recenzowanej publikacji. Przekonuje nas o tym jej lektura, ale i bez fałszywej skromności sam autor podkreśla, że starał się ograniczać wartościowanie opisywanych procesów wydarzeń i postaci, ale go nie unikać, gdyż historia Górnego Śląska pokazuje, że każda z zamieszkujących region grup na przestrzeni wieków miała lub ma swoją wizję przeszłości. „Dlatego w niniejszej pracy oddano głos bardzo różnym autorom, wywodzącym się z różnych środowisk i prezentującym różne poglądy. [...] Odsuwając na bok wszelkie różnice, Górny Śląsk – który za Heinrichem Mühlpförtem i dr. hab. Zbigniewem Kadłubkiem, prof. UŚ, określić można „szmaragdem Europy” – posiada przecież ciekawą historię, którą dobrze jest zgłębiać, spoglądając z różnych perspektyw. Warto podejmować wiele różnorodnych inicjatyw, by próbować poznać i zrozumieć ten wielokulturowy i wieloetniczny region. Proszę traktować *Śladami przeszłości Górnego Śląska* jako prezentację jednej części górnośląskiej mozaiki”⁵.

Przechodząc do analizy zawartości części narracyjnej i zadaniowej książki, należy rozpocząć od zasygnalizowania, z jakimi zagadnieniami historycznymi będą mogli się zetknąć czytelnicy.

I tak pierwszą część opracowania, zatytułowaną *Ludzie kościoła na Górnym Śląsku*, Maciej Fic podzielił na cztery rozdziały, w których kolejno przedstawił rolę Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w średniowieczu i czasach nowożytnych (rozdział 1), udział duchowieństwa górnośląskiego w budzeniu polskości w okresie plebiscytu górnośląskiego (rozdział 2), pozycję Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w latach 1922–1945 (rozdział 3) i działalność Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w Polsce Ludowej, który to termin autor poprzedził wymownym skrótem „tzw.” (rozdział 4).

Zawarty w tej części opis rozpoczyna się od przypomnienia, że najstarsze instytucjonalne ślady chrześcijaństwa na Górnym Śląsku pochodzą z XI wieku, ale styczność mieszkańców regionu z tą religią nastąpiła znacznie wcześniej, gdyż najpewniej już przy okazji prowadzonej od 863 roku na Morawach misji świętych Cyryla i Metodego. Maciej Fic podkreślił, że znaczenie Kościoła na Śląsku było

⁵ M. Fic, *Wstęp*, [w:] M. Fic, *Śladami przeszłości Górnego Śląska*, Katowice 2021, s. 11–12.

widoczne dzięki wywodzącym się z niego znaczącym postaciom, spośród których najwybitniejsze uznane zostały za błogosławionych czy świętych. Wśród postaci otoczonych największym kultem pozostają św. Jadwiga Śląska (śląska księżna i żona Henryka Brodatego) oraz pochodzący z Kamienia Śląskiego dominikanin św. Jacek Odrowąż, który został jednym z patronów diecezji katowickiej i opolskiej. W tej części opracowania autor zwrócił uwagę na rolę Kościoła jako organizatora lokalnego szkolnictwa, w tym gęstej sieci szkół parafialnych. Sporo miejsca, zważywszy na specyfikę publikacji, zajęło podkreślenie zmian, jakie nastąpiły w położeniu Kościoła katolickiego wyniku przejścia większości regionu przez Prusy w następstwie tzw. wojen śląskich z lat 1740–1763. W tym kontekście odnotowana została tzw. kolonizacja fryderycjańska, w ramach której w regionie pojawiła się dość liczna grupa protestantów.

W dalszej części autor zasadnie zwrócił uwagę, że na położenie Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w istotny sposób, wpłynął rozwój przemysłu, który wraz z szybkim wzrostem ludności i postępującym procesem urbanizacji wymusił na duchowieństwie daleko idące zmiany dotychczasowego modelu działania i podjęcie opieki duszpasterskiej w zupełnie innych warunkach społeczno-gospodarczych. Z zawartego w drugim rozdziale opisu czytelnicy dowiedzą się również o polityce kanclerza cesarstwa niemieckiego Ottona von Bismarcka, który w ramach *Kulturkampf* podjął otwartą walką z Kościołem katolickim i reprezentującą go partią Centrum. Wydarzeniom tym towarzyszyła działalność tzw. „budzicieli polskości”, wśród których istotną rolę odegrali duchowni katoliccy, jak proboszcz bytomskiej parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny ks. Józef Szafranek, który określany mianem „śląskiego Rejtana” (ewentualnie „czerwonego proboszcza”), nazywany „śląskim Homerem” następca Szafranka w parafii mariackiej w Bytomiu ks. Norbert Bonczyk, „polityczny herold zmartwychwstałej Polski” ks. Paweł Pośpiech, czy działający również na rzecz upowszechnienia trzeźwości i działalności charytatywnej księża Jan Alojzy Ficek i Ludwik Markiefka. Rozdział trzeci kończy zwrócenie uwagi, że przełomem dla Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku był okres po I wojnie światowej, kiedy to na skutek rozstrzygnięć traktatu wersalskiego zaplanowano przeprowadzenie plebiscytu, któremu to wydarzeniu towarzyszyły trzy powstania śląskie. Maciej Fic zaznaczył, że w kampanię plebiscytową włączyło się wielu duchownych, i to pomimo dekretu ordynariusza wrocławskiego kardynała Adolfa Bertrama, który w listopadzie 1920 roku zakazał angażowania się księżom w kampanię

plebiscytową bez zgody proboszczów. Z opracowania dowiadujemy się o aktywnych politycznie duchownych, którzy mocno opowiadali się za polskością regionu, w tym m.in. księżach Michale Lewku, Karolu Koziółku i Teodorze Kubinie. Należy za autorem książki odnotować, że wśród duchownych w regionie byli i tacy, którzy w okresie plebiscytowym i powstańczym byli orędownikami utworzenia z Górnego Śląska samodzielnego państwa – jako przedstawiciela tej grupy wymienił on ks. Tomasza Reginka.

W rozdziale odnoszącym się do lat 1922–1945 czytamy o utworzeniu administracji Apostolskiej dla Górnego Śląska w 1922 roku, a następnie pełnoprawnej diecezji katowickiej w 1925 roku. Sporo miejsca autor poświęcił trudnemu dla górnośląskich katolików i Kościoła okresowi po dojściu władzy w Niemczech Adolfa Hitlera, a w szczególności martyrologii duchowieństwa w latach II wojny światowej. Wśród ofiar reżimu nazistowskiego byli, o czym można przeczytać w pracy, m.in. ks. Emil Szramek, ks. Józef Czempiel i ks. Jan Macha, którzy zginęli śmiercią męczeńską. Ostatnie miesiące wojny na Górnym Śląsku nie były jednak końcem prześladowań – w pracy zaznaczono, że księża i siostry zakonne ginęły z rąk przechodzących przez region na początku 1945 roku żołnierzy Armii Czerwonej. Maciej Fic odniósł się też do prześladowań Kościoła katolickiego podjętych przez władze komunistycznej Polski. Odwołując się do realiów „Polski Ludowej” zaznaczył, że w jej okresie duchowni wypełniali nie tylko zadania o charakterze religijnym, ale także społecznym. Rola duchowieństwa, co podkreślił autor pracy, sprowadzała się jednak głównie do podtrzymywania religijności mieszkańców regionu poprzez katechizację, różnorodną działalność formacyjną, a także dbałość o ruch pielgrzymkowy. W tym kontekście wymienione zostały szczególnie ważne miejsca w regionie, tj. Góra św. Anny oraz Piekary Śląskie. Na podkreślenie zasłużyła również wizyta na Górnym Śląsku papieża Jana Pawła II w 1983 roku, który z wiernymi spotkał się na wspomnianej Górze św. Anny oraz w Katowicach.

Odnotowane w części narracyjnej zdarzenia i postaci w zdecydowanej większości znalazły swoje odzwierciedlenie w dziesięciu zadaniach, które zamykają pierwszą część opracowania. Ich analiza pokazuje, o czym była okazja już wspomnieć, wycucie potrzeb współczesnej edukacji historycznej. Decyduje o tym kilka elementów, w tym odpowiedni dobór źródeł tekstowych, które charakteryzuje również wspomniany zróżnicowany poziom trudności zadań, ale także ich połączenie z równie starannie dobranym materiałem ikonograficznym. Znaczenie ma fakt, że wszystkie zaproponowane przez autora polecenia zostały sformułowane w sposób

klarowny i zgodny z wymogami współczesnej dydaktyki historii. Należy także podkreślić, że konstruując zadania, ich autor pamiętał, aby pozostawić miejsca na odpowiedzi – a to paradoksalnie jest szczególnie istotne, gdyż daje nauczycielom możliwość łatwego „powielenia” odpowiedniej liczby kart pracy z wybranymi zadaniami w zależności od liczby uczniów w klasie, i to bez konieczności przygotowywania dodatkowych kartek. Zwracam uwagę na ten fakt, gdyż nauczycielom często oferowane są materiały z zadaniami, w których ten właśnie element został pominięty, co stanowi pewne utrudnienie i wiąże się z koniecznością przygotowywania dodatkowych kart na odpowiedzi dla uczniów. Wszystkie wymienione zalety skonstruowanych przez Macieja Fica zadań odnoszą się także do kolejnych trzech części opracowania.

Górnośląscy bohaterowie to druga część książki, którą otwiera rozdział *Walka o polskość u progu Drugiej Rzeczypospolitej*. Odnosząc się w nim do walki zbrojnej w regionie, czyli powstań śląskich z lat 1919, 1920 i 1921 oraz walki plebiscytowej, autor opracowania wskazał czytelnikom na szczególną rolę kilku postaci. Pierwszą z wymienionych jest Alfons Zgrzebniok, formalny dowódca pierwszego powstania śląskiego. Naturalnie w tej części pracy nie mogło zabraknąć polskiego komisarza plebiscytowego i dyktatora III powstania śląskiego – Wojciecha Korfatego. Tym znanym postaciom towarzyszą w narracji Macieja Fica także mniej znani uczestnicy walk o przyłączenie Górnego Śląska do Polski po I wojnie światowej, a wśród nich jeden z dowódców III powstania i jednocześnie szef ochrony Wojciecha Korfatego – Robert Oszek, oraz uczestnik wszystkich trzech zrywów śląskich – Mikołaj Witzak, a także kobiety biorące udział w powstaniach z bronią w ręku, jak Marta Dworowa czy Anna Sarnowska. Ostatnią wymienioną w tej części pracy postacią jest ks. Jan Brandys.

W drugim rozdziale, zatytułowanym *Wojenna hekatomba*, autor książki przywołał długą listę osób, które w historii Górnego Śląska zapisały się w szczególności w latach 1939–1945. Szczególną uwagę zwraca odniesienie się do bohaterskich obrońców katowickiej wieży spadochronowej, czyli młodych harcerzy, których historia obrosła legendą za sprawą powieści *Wieża spadochronowa* napisanej po wojnie przez Kazimierza Gołbę⁶. Maciej Fic nie pozostawia czytelnikom

⁶ Informacje na temat obrońców katowickiej wieży spadochronowej Maciej Fic opatrzył komentarzem, w którym zaznaczył, że dotycząca tych wydarzeń legenda, choć barwna i symboliczna, nie znajduje jednak wystarczającego umocowania w źródłach historycznych (M. Fic, *Śladami przeszłości Górnego Śląska...*, s. 77).

wątpliwości w kwestii oceny niemieckiej okupacji polskiego Górnego Śląska, która od samego początku oznaczała aresztowania i represje osób identyfikowanych z polskością. W tym kontekście przypominał o osadzeniu dużej grupy powstańców śląskich w niemieckich więzieniach i obozach koncentracyjnych. Przywołał symbol niemieckich represji, jakim była gilotyna w katowickim więzieniu przy ulicy Mikołowskiej, na której ścięto ponad pół tysiąca osób, w tym organizatora Tajnej Chorągwi Harcerzy Śląskich Józefa Pukowca, przedwojennego działacza społeczno-politycznego, publicystę Pawła Musioła czy ks. Jana Machę. W rozdziale z imienia i nazwiska przywołanych został kilkudziesięciu górnośląskich księży i kleryków, których Niemcy zakatowali w więzieniach i obozach koncentracyjnych, a wśród nich ofiary z KL Auschwitz-Birkenau – Józef Adamiecki, Franciszek Ludwik Harazim i Józef Kania, zamordowani w KL Dachau – Paweł Ambroży Barański, Józef Euzebiusz Huchracki, Antoni Nikodem Korczok i Alojzy Liguda, a także ofiary KL Mauthausen i KL Sachsenhausen – Józef Cebula, Roman Tomasz Kozubek i Stanisław Kubista. Na kartach opracowania Macieja Fica znalazł również poczesne miejsce dziennikarz i polityk Polskiej Partii Socjalistycznej Henryk Sławik, nazywany „polskim Wallenbergiem”, który podczas II wojny światowej był jednym z organizatorów pomocy polskim uchodźcom, w tym Żydom, którzy znaleźli się na terenie Węgier. Za tę działalność Niemcy aresztowali Sławika i w sierpniu 1944 roku zamordowali w KL Gusen I (Mauthausen).

Ostatni, trzeci rozdział części poświęconej Górnośląskim bohaterom odnosi się do walki o suwerenność Polski prowadzonej przez opozycję antykomunistyczną i antysocjalistyczną – warto zwrócić na to rozróżnienie dokonane przez autora opracowania – w Polsce Ludowej. Maciej Fic opis bohaterów rozpoczyna od Żołnierzy Wyklętych, wymieniając Henryka Flamego ps. „Bartek”, by przejść do działaczy opozycji antykomunistycznej – Kazimierza Świtonia, Romana Kściuczka, Ignacego Pinesa, Tadeusza Kickiego i Władysława Suleckiego. Ponadto przywołuje działalność górniczych Wolnych Związków Zawodowych (WZZ) oraz Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Sporo miejsca poświęcił także wprowadzeniu stanu wojennego i dramatycznym wydarzeniom, do których doszło w górnośląskich kopalniach, w tym tragedii w kopalni „Wujek” 16 grudnia 1981 roku. O wadze tego wydarzenia – nie tylko dla autora opracowania, ale przede wszystkim dla historii regionu – świadczy fakt, że z imienia i nazwiska wymienił wszystkie dziewięć śmiertelnych ofiar brutalnej pacyfikacji. Narrację w tej części pracy, kończy odwołanie się do wyborów czerwcowych z 1989

roku i przypomnienie tzw. „drużyny Lecha”, czyli działacze antykomunistycznych, którzy wystartowali w wyborach. W tym gronie autor wymienił Jana Żymelkę, Janusza Steinhoffa, Augusta Chełkowskiego i Waleriana Pańkę, podkreślając, że odegrali oni ważną rolę kształtowaniu rzeczywistości społeczno-polityczno-gospodarczej wolnej Polski.

Analogicznie jak w części pierwszej, w zadaniach umieszczonych w tej części pracy źródła tekstowe przeplatają się z ikonograficznymi. Wśród tych drugich wykorzystane zostały między innymi rysunki z pisma „Kocynder” z 1921 roku, fotografie wykonane na wystawie „Światło Historii. Górny Śląsk na przestrzeni dziejów” w Muzeum Śląskim w Katowicach – część ekspozycji poświęconej pacyfikacji kopalni „Wujek”, oraz plakat promujący Augusta Jana Chełkowskiego jako kandydata „Solidarności” w wyborach czerwcowych 1989 roku (na plakacie kandydat pokazany jest w towarzystwie Lecha Wałęsy).

Działacze społeczno-polityczni na Górnym Śląsku w XIX i pierwszej połowie XX wieku to tytuł trzeciej części opracowania, którą otwiera rozdział *Polscy Górnoszlązacy w XIX wieku*. Narracja w tej części, wbrew tytułowi, nie rozpoczyna się jednak od przywołania postaci polskich działaczy, tylko polityki prowadzonej wobec Górnoszlazaków przez cesarza Fryderyka II Hohenzollerna oraz kanclerza Ottona von Bismarcka. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku Maciej Fic zwrócił uwagę, że działania germanizacyjne miały ograniczoną skuteczność, na co wpływała nieznajomość języka niemieckiego u wielu mieszkańców regionu oraz brak odpowiedniej liczby niemieckich nauczycieli i urzędników. Nie zmieniła tego również polityka Kulturkampf. W tej części opracowania nie mogło zabraknąć informacji o tzw. rugach pruskich, tzw. ustawie kagańcowej oraz organizowanych przez Polaków strajkach szkolnych. Zasadniczą część rozdziału poświęcona została „budzicielom polskości”, a wśród nich ks. Józefowi Szafrankowi; poecie, tłumaczowi, publicyście, prozaikowi i pionierowi oświaty ludowej w regionie – Józefowi Lompie; wspomnianemu już „Śląskiemu Homerowi” – ks. Norbertowi Bonczykowi, czyli orędownikowi czystości mowy polskiej na Górnym Śląsku; cenionemu publicyście „Katolika” i założycielowi Księgarni Katolickiej – Karolowi Miarce; oraz redaktorowi „Gazety Opolskiej” i działaczowi społecznemu Bronisławowi Koraszewskiemu. Listę uzupełnia lekarz i pierwszy redaktor „Nowin Raciborskich” Józef Rostek, a także założyciel tego pisma Jan Karol Maćkowski.

W drugim rozdziale części poświęconym polskim Górnślazakom u progu XX wieku autor opracowania skupił się na dwóch postaciach: Adamie Napieralskim – właścicielu i redaktorze „Katolika”, oraz Wojciechu Korfantym. Poświęcone im partie książki, zawierające najważniejsze informacje biograficzne odnoszące się do okresu odzyskania przez Polskę niepodległości, opatrzone zostały fotografiami, z których na czytelników spoglądają ci dwaj najbardziej znani polscy politycy działający na Górnym Śląsku u progu minionego stulecia. Warto podkreślić, że autor nie zapomniał, by materiał fotograficzny sprzed stu lat wzbogacić o zdjęcie przedstawiające Korfante go na poświęconym mu pomniku, który odsłonięto uroczystie w Warszawie w październiku 2019 roku, a w 2021 roku wzbogacono o napis – „SYN ZIEMI ŚLĄSKIEJ”.

W realiach Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej to tytuł trzeciego rozdziału, w którym kolejny raz, ale w pełni zasłużenie, postacią centralną jest Wojciech Korfanty, zdecydowanie najbardziej znany i zasłużony górnośląski polityk w dziejach Drugiej Rzeczypospolitej. Tym razem przywołana została jego działalność parlamentarna i społeczno-polityczna w szeregach chadecji. Następnie Maciej Fic wymienił długą listę górnośląskich działaczy chadeckich, w tym Emila Cyrana, Kazimierza Czapłę, Józefa Grzegorzka, Henryka Jarczyka, Antoniego Rostka, księży – Jana Kapicę, Karola Koziołka, Augustyna Koźlika, Emanuela Krzoskę i Władysława Robotę, oraz działaczki Janinę Omańkowską i Bronisławę Szymkowiakównę. Podkreślona została także rola polityków Narodowej Partii Robotniczej – Michała Grajka, Pawła Dubiela, Józefa Rymera, Ignacego Sikory oraz ks. Teodora Kubiny, górnośląskich działaczy PPS – Józefa Adamka, Józefa Biniszkiewicza, Wiktora Rumpfelda i Emila Caspariego, polityków narodowej demokracji – Jana Jakuba Kowalczyka, ks. Pawła Pośpiecha, Józefa Rostka i Edwarda Rybarza, działaczy ludowych – Feliksa Kupilasa i Wilhelma Gajdzika, a także polityków sanacyjnych, często nazywanych „politykami niepartyjnej partii” – Karola Grzesika, Rudolfa Kornkego, Marii Kujawskiej i Alojzego Pawelca. Osobny fragment tego rozdziału poświęcony został polityce wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego i jego rywalizacji z Wojciechem Korfantym. Rozdział kończy odnotowanie działalności politycznej reprezentantów mniejszości niemieckiej w ramach Niemiecko-Górnośląskiego Związku Ludowego na Polskim Śląsku dla Obrony Praw Mniejszości, który od 1925 roku funkcjonował pod nazwą Niemieckiego Związku Ludowego dla Polskiego Śląska, w szeregach których to organizacji najaktywniejsi byli Otto Ulitzka i Thomas Szczepnik.

W dziewięciu zadaniach zamieszczonych w trzeciej części książki Maciej Fic utrzymał zasadę wykorzystywania w równym stopniu źródeł pisanych oraz ikonograficznych. Analiza tych zadań pozwala zauważyć, że tym razem częściej wśród źródeł pisanych pojawiły się fragmenty tekstów naukowych, a wśród ikonografii do fotografii i rysunków dołączyły winiety gazet wydawanych na Górnym Śląsku w XIX i na początku XX wieku.

Ostatnia, czwarta część tomu, zatytułowana *Ludzie kultury i nauki na Górnym Śląsku w pierwszej połowie XX wieku*, składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym z nich, poświęconym aktywności naukowej w województwie śląskim w dwudziestoleciu międzywojennym, autor poruszył zdecydowanie najmniej znane wątki związane z historią regionu. Odnotował w nim pierwsze postulaty utworzenia szkoły wyższej na terenach, które zostały przyznane Polsce, formułowane jeszcze w 1921 roku; okoliczności powstania Archiwum Akt Dawnych Województwa Śląskiego; powołanie w 1928 roku Instytutu Pedagogicznego, mającego stanowić w zamyśle jego twórców podwaliny uczelni wyższej na polskim Górnym Śląsku; proces tworzenia w latach dwudziestych Muzeum Śląskiego i Śląskiego Konserwatorium Muzycznego; a także okoliczności powstania w 1934 roku najważniejszej przedwojennej instytucji badawczej w województwie śląskim, jakim był kierowany przez Roberta Lutmana Instytut Śląski z siedzibą w Katowicach.

W rozdziale drugim, dotyczącym aktywności kulturalnej w województwie śląskim w dwudziestoleciu międzywojennym, można przeczytać o powstaniu Teatru Śląskiego w Katowicach, działalności rozgłośni Polskiego Radia oraz popularności, jaką zdobyli, nie tylko w regionie, pisarze związani ze Śląskiem z racji urodzenia lub zamieszkania. W tym gronie Maciej Fic wskazał przede wszystkim Gustawa Morcinka, Zofię Kossak, Wincentego Ogrodzińskiego, Alfreda Jesionowskiego i Kazimierza Gołbę. Należy także za autorem opracowania podkreślić, że dla Górnoszlązaków jedną z ważniejszych sfer działalności kulturalnej było życie muzyczne, a zwłaszcza amatorskie chóry i przykładowe zespoły instrumentalne.

W rozdziale zatytułowanym *Kultura i nauka na polskim Górnym Śląsku w okresie okupacji niemieckiej*, trudno mieć pretensje do autora, że ilość informacji jest niezwykle skromna, skoro jednym ze skutków zajęcia przez III Rzeszę województwa śląskiego we wrześniu 1939 roku była niemal natychmiastowa likwidacja polskiego życia naukowo-kulturalnego. Symboliczne znaczenie dla tych działań miała rozbiórka przez Niemców w latach 1941–1944 gmachu katowickiego Muzeum

Śląskiego. Rozdział wieńczy lista polskich twórców, którzy zostali aresztowani i uwięzieni, a w wielu przypadkach zamordowani przez okupanta.

Aktywność naukowa w województwie śląskim w latach 1945–1950 to tytuł czwartego rozdziału, w którym można przeczytać o okolicznościach powstania uczelni wyższych na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim, które włączono do województwa śląskiego, tj. Politechnice Gliwickiej, Wyższym Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (przekształconym w Wyższą Szkołę Administracji Gospodarczej, a następnie w Wyższą Szkołę Ekonomiczną), Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej oraz Wyższej Szkole Pedagogicznej (którą jednak po zaledwie roku przeniesiono do Łodzi). Listę powstałych we wspomnianym okresie szkół wyższych uzupełnia zlokalizowana w Bytomiu Akademia Lekarska. W ostatnim, piątym rozdziale, poświęconym aktywności kulturalnej w województwie śląskim w latach 1945–1950, poznajemy kulisy działalności Instytutu Śląskiego, Teatru im. Stanisława Wyspiańskiego, Filharmonii Śląskiej, Opery Śląskiej oraz Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia. Rozdział zamyka informacja o działalności pisarskiej na Górnym Śląsku w okresie powojennym Kazimierza Gołby, Stanisława Ligonia, Gustawa Morcinka, Zbyszka Bednorza i Wilhelma Szewczyka⁷.

Opatrzona ośmioma zadaniami ostatnia część pracy Macieja Fica zachowuje znany nam już układ. Umiejętne połączenie fragmentów historycznych i historiograficznych z dobrze dobraną ikonografią (co ważne – także bardzo dobrej jakości) pozwala mieć nadzieję, że będą one wykorzystywane na zajęciach prowadzonych w starszych klasach szkół podstawowych i we wszystkich szkołach ponadpodstawowych.

W recenzji książki *Śladami przeszłości Górnego Śląska* należy zaznaczyć, że zdecydowanej większości opisywanych na jej kartach wydarzeń oraz postaci towarzyszą ilustracje, tj. głównie fotografie. Jest to szczególnie istotne na gruncie szkolnej edukacji historycznej, gdyż w takim właśnie kierunku czyli obudowania narracji podręcznikowej materiałem ikonograficznym, już od kilkunastu lat konsekwentnie podążają wszystkie większe wydawnictwa przygotowujące książki na potrzeby szkolnej edukacji historycznej. Należy jednak pamiętać, że nauczanie, którego podstawę stanowi analiza źródeł, w tym w szczególności ikonograficznych,

⁷ W tym miejscu warto wspomnieć, że naukową biografię Wilhelma Szewczyka kilkanaście lat temu napisał właśnie Maciej Fic (*Wilhelm Szewczyk (1916–1991): śląski polityk i działacz społeczny*, Katowice 2007).

ma też swoje słabe strony – współczesna edukacja historyczna w ograniczonym zakresie wpływa na kształtowanie świadomości historycznej. Od lat zwracają na to uwagę dydaktycy historii z wielu krajów⁸. Nie zakładam jednak, że takie ryzyko pojawi się przy analizie materiałów wykorzystanych w zadaniach, które Maciej Fic opracował na potrzeby książki *Śladami przeszłości Górnego Śląska*. Pozycji, którą warto polecić przede wszystkim nauczycielom historii – i to nie tylko tym, którzy pracują z młodzieżą w szkołach na Górnym Śląsku.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Fic M., *Śladami przeszłości Górnego Śląska*, Katowice 2021.
- Fic M., *Wilhelm Szewczyk (1916–1991): śląski polityk i działacz społeczny*, Katowice 2007.
- Fic M., Krzyżanowski L., *Powstania śląskie w źródłach historycznych*, Katowice–Bielsko-Biała 2019.
- Fic M., Krzyżanowski L., *Górnośląski glosariusz Polski Ludowej*, Katowice-Bielsko-Biała 2016.
- Fic M., Krzyżanowski L., Skrzypek M., *Powstania śląskie w edukacji historycznej*, Katowice 2010.
- Fic M., Kaczmarek R. (red.), *Słownik Powstań Śląskich*, Tom I. *I powstanie śląskie: sierpień 1919*, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2019.
- Fic M., Kaczmarek R. (red.), *Słownik Powstań Śląskich*, Tom II. *II powstanie śląskie: sierpień 1920*, Katowice 2020.
- Fic M., Kaczmarek R. (red.), *Słownik Powstań Śląskich*, Tom III. *III powstanie śląskie: maj-lipiec 1921*, Katowice 2020.
- Wojdon J., (rec.) *The Palgrave Handbook of History and Social Studies Education*, (red. C. Berg i T. Christou, Cham: Palgrave-Macmillan, 2020), „Edukacja-Kultura-Społeczeństwo” 2020, nr 1. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/137643/edition/127015/content> [dostęp: 10.12.2021].

⁸ J. Wojdon, (rec.) *The Palgrave Handbook of History and Social Studies Education*, (red. C. Berg i T. Christou, Cham: Palgrave-Macmillan, 2020), „Edukacja. Kultura. Społeczeństwo”, t. 1, 2020, s. 174 (<https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/137643/edition/127015/content>) [dostęp: 10.12.2021].